

ALISHER NAVOIYNING IJTIMOYIY- ANTROPOLOGIK QARASHLARI VA UNING YOSHLAR TARBIVASIDAGI AHAMIYATI

Gulova Anorgul Axtamovna, Andijon davlat universiteti
doktoranti

ALISHER NAVOI'S SOCIO-ANTHROPOLOGICAL VIEWS AND THEIR IMPORTANCE IN THE EDUCATION OF YOUTH

Gulova Anorgul Akhtamovna, Doctoral student of Andijan State
University

СОЦИАЛЬНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АЛИШЕРА НАВОИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ОБРАЗОВАНИИ МОЛОДЕЖИ

Гулова Аноргул Ахтамовна, докторант Андижанского
государственного университета

<https://orcid.org/0009-0006-5732-4016>

e-mail:

Gulovaanorgul2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning ijtimoiy-antropologik qarashlari va uning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati masalasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: mutakallim, ma'naviyat, ma'rifat, tafakkur, jamiyat, ta'lim.

Abstract: This article analyzes the human problem in the socio-anthropological views of Alisher Navoi.

Key words: mutakallim, spirituality, enlightenment, thought, society, education.

Аннотация: В данной статье анализируется проблема человека в социально-антропологических взглядах Алишера Навои.

Ключевые слова: мутакаллим, духовность, просвещение, мысль, общество, образование.

KIRISH. Navoiyning inson to'g'risidagi mulohazalari "Xamsa"ning "bismilloh"idan boshlanadi. Ya'ni ijodkorning ta'biricha, "Bismillohir rahmonir rahim" shunday bir qimmatbaho marjondirki, bu singari injular saf tortgan marjonning ipi "jahon-u jon" rishtasi sanaladi. Agarda biz bularni marjonning o'ziga xos jihati deb hisoblaydigan bo'lsak, uning xislati boshqa holatda bo'y ko'rsatadi. Biror bir kishi ushbu marjondan tasbih sifatida foydalanib, chin dildan haq yo'liga harakatlansa, umrboqiylik xazinasiga (ganji baqoga) erishadi.

"Yo'qki o'shul rishtai gavhar baho,
Ganji ilohiyg'a erur ajdaho.

Yoki bular barchasi ta'vil erur,

Arshi muallo aro qandil erur"¹.

Natijada u mahzani "vahdatga (Allohning yagonaligi siri tomon) yo'l" ham olishi mumkin. Alisher Navoiyning ta'kidicha, bu yo'l qiyin hamda xavf-xatardan xoli bo'lmaganligi sababli kishilar aynan shu joyda ikkiga bo'linadilar: qabul qilinuvchilar va rad etiluvchilar.

"Azmig'a chun qo'ydi qadam ahli rad,
Rahbari tavfiqdin o'lmay madad"².

Yuqoridagi baytda ahli rad deganda Yaratgandan madad olmay manzil tomon ravona bo'luvchilar ko'zda tutilyapti. Bu kabi insonlarga ilohiy boylik (ganji ilohiy)ka erishish nasib qilmaydi. Yuqorida fikr yuritilgan tasbih ajdaho singari ularning yo'lini yopadi hamda ahli qabul uchun to'g'ridin-to'g'ri yo'l ochadi. Shundan so'ng

¹ Алишер Навоий. Хайратул-аброр. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 11.

² Алишер Навоий. Хайратул-аброр. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 12.

Navoiy inson (maxluqot)ni yaratgan Allohga hamd-u sanolar aytadi. Boisi Yaratuvchi insonni yaratgan paytda uning qalbiga muhabbat olovini yoqqan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Ilk munojotda diniy-tasavvufiy nuqtayi nazaridan Tangri ta'rifi keltiriladi: Ya'ni:

*"Ey sanga mabda³da abaddek azal,
Zoti qadiming abadiy lam'yazal⁴"⁵.*

Ushbu paytda olam yaratilmasdan avval, faqatgina Alloh mavjud bo'lganligi haqida fikr boradi. Yaratganning hadsiz jamoli yolg'iz Ungagina jilva berardi:

*"Mazhar⁶ o'lub husnungga mir'ot⁷i g'ayb,
Jilva qilib anda xayoloti g'ayb.*

Nozir o'zung erdinggu manzur o'zung.

Ishqingga xush husnungga mag'rur o'zung"⁸.

Allohning husn-u jamoli tengsizligi bois Unga beadd ko'zgu lozim edi. Parvardigorning borliqni vujudga keltirishidan muddaosi shu ediki, olamning har bir manbasida Yaratganning jamoli, xuddi oynada namoyon bo'lgandek zuhur etadi:

*"Shohid etib chehra bu ko'zgu anga,
Ul ne qilib, ko'rguzubon bu anga.*

*Ayladi chun odami xokiy zuhur,
Soldi anga partavin ul pok nur"⁹.*

Parvardigor jamiki olamlarni paydo qilarkan, jumlai jahonni tashkil qilgan hamma mavjudot-u maxluqotlardan buyukroq hamda azizroq bo'lgan jonzotga o'z husn-u jamolini jilvalantirish muddaosi bo'lgan. Bu mavjudot inson nomi ila atalgan maxluqot edi.

*Borchasini garchi latif aylading,
Borchadin insonni sharif aylading¹⁰.*

Insonning bunchalik aziz va mukarram ekanligining sababi u boshqa maxluqotlardan farqlanib, Tangrining kalomiga komilligi, shuningdek, yaratuvchining pinhon bo'lgan

(haliyam oshkor qilinmagan) sinoatlarini o'zida olib yuruvchi, xuddi Yaratgan hikmatlar xazinasining bir qismi hisoblangan mavjudot ekanligidandir.

Mana shu sababdan ham Tangri tomonidan nozil qilingan Qur'oni Karimda insonga nisbatan: "Darhaqiqat, (Biz) Odam farzandlarini (aziz va) mukarram qildik va ularni quruqlik va dengizga (otulov va kemalarga) mindirib qo'ydik hamda ularga pok narsalardan rizq berdik va ularni O'zimiz yaratgan ko'p jonzotlardan afzal qilib qo'ydik"¹¹, kabi ta'riflar berilgan. Shuningdek, mazkur mavjudot Alloh ma'rifatini, ya'ni, uni anglash ilmini tushunishga qodir, zukko mavjudotdir:

*"Yorab, o'shul ganjki mahram anga,
Kimsa emastur, magar odam anga"¹².*

Demak, Navoiy ta'biricha, inson zoti Xudo tarafidan hikmat hamda xislatlardan mosuvo, ojiz mavjudot sifatida yaratilmagan. Aksincha, inson – Parvardigorning mo'jizaga boy xazinasini, yetuk aql va tafakkur qilish qobiliyatiga ega bo'lgan zakiy maxluqotidir.

*Ya'niki, chu olamni yaratti Ma'bud,
Olam eliga qudrat ila berdi vujud.*

*Inson edi maqsudki, bo'ldi mavjud,
Insondin ham habibi erdi maqsud¹³.*

Ijodkorning ta'kidicha, faqatgina inson mavjudotlar o'rtasida eng suyuklisi ekanligi bilan boshqa maxluqotlar ham qadrsiz emas, aksincha, ular ham o'z o'rniga ega bebaho gavharlar hisoblanadi:

"Xamsa"ning ilk dostoni "Hayratul-abror"da bayon qilinishicha, Alloh insoniyatning ibtidosi – Odam va Havoga ruh ato etgan paytidayoq ularni sharaflig qilgan edi:

*"Egniga yopildi duvvoji sharaf,
Qildi makon boshig'a toji sharaf"¹⁴.*

Gapning indallosi shundaki, Tangri taoloda (uning saltanatida) nimaiki pinhon qilingan bo'lsa, habibining chehrasida shu narsalar aks etarkan:

³ Мабдаъ – бошланиш; асл, асос.

⁴ Ламъязал – доим.

⁵ Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. Тошкент, Фан, 1991, – Б. 19.

⁶ Мазҳар кўриниш; ҳар нарсанинг кўринадиган, зоҳир бўладиган жойи.

⁷ Миръот – ойна, кўзгу

⁸ Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. Тошкент, Фан, 1991, – Б. 20.

⁹ Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. Тошкент, Фан, 1991, – Б. 30.

¹⁰ Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. Тошкент, Фан, 1991, – Б. 21.

¹¹ А.Мансур.(тарж. ва изоҳ муаллифи). Куръони Карим. Ал-Исро сураси 70-оят. – Б. 184. www.ziyouz.com.

¹² Алишер Навоий. Хамса. Ҳайратул-аброр. Фарҳод ва Ширин. ТАТ. Ўн жилдлик, Ж. 6. – Тошкент: Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – Б.15.

¹³ Алишер Навоий. Муҳокамат ул-луғатайн, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 16. Тошкент, Фан, 2000, – Б. 3-4.

¹⁴ Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент: Фан, 1991, – Б. 31.

*“Bo‘ldi chu Odamda bu partav nihon,
Anda nihon, lek yuzida ayon”¹⁵.*

Tangri insonni alohida e‘zozlab, unga buyuklik tojini kiydiradi hamda uni rasullik taxtiga loyiq ko‘radi. Farishtalarni unga himoyachi qiladi, Havo ham bu kabi ne‘matlardan bebahra qolmadi, yaratuvchi uni o‘z nuri ila nurlantirdi:

*“Pok-u jamil ayladi Havvo yuzin,
O‘ylaki haq partavi havro yuzin”¹⁶.*

Alisher Navoiy tasvirida inson yaratilishidanoq, musharraf va tabarruk bo‘lgan¹⁷. Shuning uchun ham inson maxluqotlar sarvaridir.

*Subhonalloh-u huval-aliyul-mutaol,
Kim ayladi ishq bahrini molomol.*

*Insonni chu anda soldi g‘avvos misol,
Ham gavhari hol berdi, ham durri maqol¹⁸.*

Mutafakkir e‘tiroficha, odam, olam hamda tabiat o‘zaro mushtaraklik kasb etuvchi manbalardir. Shuningdek, inson o‘zga yaratilardan faqatgina ruhiy olamining va mantiqiy fikrlash darajasining yuqoriligi bilangina emas, balki vujudining ilohiy olam bilan daxldorlik xususiyatiga egaligi jihatidan ham ajralib turadi.

Shunga asoslangan holda, har bir shaxs o‘zidagi ilohiylik xususiyatlarini inobatga olib, undan o‘zini anglash yo‘lida unumli foydalanishi lozim.

Alisher Navoiyning fikricha, butlarga sig‘inish ham Yaratganning ko‘rinish (tajalliyot)laridan biriga e‘tiqod qilish hisoblanib, jahondagi jamiki din shakllari aslini olganda Parvardigor uchun sajdaga bosh qo‘yadilar.

*“- Chun Talab vodiysig‘a qo‘ysang qadam,
Olling‘a har dam kelur yuz ming alam.*

*Har dam anda yuz malomat yuzlanur,
Har nafas ming sa‘b holat yuzlanur.*

*Istamak ranji ko‘ngulni zor etar,
Topmomog‘lig‘ ruhni afgor etar”.*

Yuqoridagi misralar falsafiy asar “Lisonut-tayr”dan o‘rin olgan Talab vodiysining sifati faslining boshlanish qismida keltirilgan bo‘lib, mazkur faslda ham Navoiyning irfoniy-antropologik

qarashlarini ko‘rishimiz mumkin. Faslni keyingi baytlarida Navoiy qachonki, inson xulq-atvori hamda harakatlarida foniy dunyo mol-mulkiga qiziqishdan hech qanday narsa qolmagach, u shundagina kufr hamda iymon mazmun-mohiyati haqida tafakkur qilishi, buning natijasida haqiqat eshigi ochilishi, mazkur eshikdan ichkariga kirgach (uni anglagach), hamma (diniy-e‘tiqodiy ziddiyatlar, farqlar) mavhumliklardan insonning qutulishi haqida so‘z boradi. Mutasavvuf talqinicha, kishi shundagina olamning asl mohiyatini tushunish yo‘lidagi to‘siq aynan kufr hamda iymonligiga iqrar bo‘ladi.

XULOSA. Mazkur fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, Alisher Navoiy ta’kidicha, borliq ezgulik uchun yaratilgan. Alloh nazdida mavjud diniy aqidalar hech qanday ahamiyatga ega emas bo‘lib, kishi o‘zligini anglashga intilgan holda mantiqan olamning vujudga kelish mohiyatini tafakkur qilishi darkor.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alisher Navoiy. Hayratul-abror. MAT. 20 jildlik, J. 7. – Toshkent: Fan, 1991. – B. 11.
2. A.Mansur.(tarj. va izoh muallifi). Qur’oni Karim. Al-Isro surasi 70-oyat. – B. 184. www.ziyouz.com.
3. Alisher Navoiy. Xamsa. Hayratul-abror. Farhod va Shirin. TAT. O‘n jildlik, J. 6. – Toshkent: O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011. – B.15.
4. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug‘atayn, MAT. 20 jildlik, J. 16. Toshkent, Fan, 2000,– B.3-4.
5. Muhiddinov M, Asrorov M. “Hayratul-abror” dostonidagi hamd va na‘tlar talqini // “Alisher Navoiy ijodiy merosining umumbashariyat ma’naviy-ma’rifiy taraqqiyotidagi o‘rni” xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – Navoiy, 2017. – B. 34.
6. Alisher Navoiy. Badoyi’ ul-bidoya. MAT.J.1.–Toshkent: Fan, 1987. – B. 6.
7. Alisher Navoiy. Lisonut-tayr. MAT. 20 jildlik, J. 12. – Toshkent: Fan, 1996. – B.238.

¹⁵ Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент, Фан, 1991, – Б. 31.

¹⁶ Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент, Фан, 1991, – Б. 31.

¹⁷ Муҳиддинов М, Асроров М. “Ҳайратул-аброр”

достонидаги ҳамд ва наътлар талқини // “Алишер Навоий

ижодий меросининг умумбашариёт маънавий-маърифий тараққиётидаги ўрни” халқаро илмий анжуман материаллари. – Навоий, 2017. – Б. 34.

¹⁸ Алишер Навоий. Бадойи’ ул-бидоя. МАТ.Ж.1.– Тошкент: Фан, 1987. – Б. 6.